

Krasznahorkai László regénye szerbül

Az első nyelvi és kulturális „áthelyezés” néhány nehézségéről

Krasznahorkai László *Az ellenállás melankóliája* (1989) című regényének bármely nyelvre való fordítási kísérlete, tekintettel a szerző szinte legendássá vált stiláris eszközeire, legfőképpen persze a hosszan kígyózó *krasznahorkais* mondatokra, nem akármilyen kihívást jelent egy műfordító számára. Ha mindenáron (kortárs) világirodalmi párhuzamot kellene vonni e jellegzetesen hosszú, sokszorosán összetett, bonyolult mondatokhoz, akkor elsősorban Thomas Bernhard vagy José Saramago neve rémlene fel lelki szemünk előtt. Bernhard nemegyszer erős, túlfűtött érzelmekkel teli, a hősokeket kínzó pszichés szétesettségről tanúskodó, az őket körülvevő világ embertelen káosza által előidézett tirádákkal ellentétben azonban Krasznahorkai mondatai – legalábbis ott, ahol az „objektív”, bár az iróniától, a szarkazmustól meg egy sajátos, „fekete” humortól közel sem mentes narrátori hang látszik megszólalni, vagyis ott, ahol például nem tájszólásban szólalnak meg a szereplők – első olvasásra szenvtelennek hatnak, a nagyon gondos, aprólékos kiműveltség, megszerkesztettség jegyeit viselve magukon. És úgy tűnik, hogy épp ezek a sajátosságok választják el Krasznahorkai mondatszövegét például Saramago (*Ricardo Reis halálának napja*) erősen lirizált, a többszörös ismétlésen alapuló, néha már az autopoétikailag persze könnyen igazolható patetikusság határát súroló szintaxisától is (ráadásul Saramagónál minden mondat után elvileg pontot lehetne tenni, ám ő ezt nem teszi meg, hanem vesszőkkel választva el az egy-egy külön is elképzelhető mondatot, következetesen nagybetűkkel kezdi a rákövetkezőt, egyfajta erősen lirizált zsoltár- vagy panegiriszszerűséget csempészve be a szövegtestbe, ami persze, tekintettel arra, hogy a regény Fernando Pessoaé, illetve egyik „heteronimájának”, Ricardo Reisnek állít emlékművet, egyáltalán nem lehet véletlen). E két szerzővel

ellentétben tehát Krasznahorkai mondatainak (látszólagos) abszolút tény-szerúsége, kivételes hosszúságuk ellenére is szinte a tökélyig elvezetett grammatikai pontossága, szabályossága feszült várakozásra készíti az olvasót. Ezt erősíti a magyar nyelv nyelvtani szabályai által kínált lehetőségek mesteri kihasználása – például az, hogy az ige az utolsó helyet foglalhatja el a mondatban, ami elodázza, és olykor végül ki is hagyja a „poént”. A mű eme kivételes fontossággal bíró stiláris-prózapoétikai fogása természetesen a munkafolyamat minden egyes pillanatában elkerülhetetlen intenzitással foglalkoztatja a fordítót is, abba a paradoxális helyzetbe sodorva őt, hogy egyrészt vigyázzon arra, hogy a mondatok a célnyelvben is logikusak, nyelvtanilag hibátlanok maradjanak, másrészt pedig arra készítve őt, hogy mégis egész idő alatt feszegesse saját nyelvének határait, ami a valódi nagy irodalom fordítása során egyébként nem is olyan ritka dolog.

Krasznahorkai cizellált nyelvezetéről nagyon sokan írtak, és eme cizelláltság poétikai és retorikai funkcióiról nagyjából kétféle gondolkodásmód alakult ki. Az egyiket Ilma Rakusa, a mű német kritikusaik egyiké fejtette ki, épp *Az ellenállás melankóliája* kapcsán. Zsadányi Edit, a ma már klasszikus értékű Krasznahorkai-monográfia szerzője szerint: „Ilma Rakusa elsősorban a regény elbeszélésformáit vizsgálja. Arra a következtetésre jut, hogy Krasznahorkai a formát szegezi szembe a megjelenített szörnyűségekkel, ebben áll a mű ellenállása. Érdekes párhuzamot von Danilo Kiš *Közép-európai változatok* című írásának egyik gondolata és *Az ellenállás melankóliája* formavilága között. Rakusa idézi Kišt: »A Forma az arra való törekvés, hogy értelmet adjunk a metafizikai kétértelműségeknek; a Forma választási lehetőség; a Forma arkhimédészi pont keresése a minket körülvevő káoszban; a Forma a barbár pusztítás és az ösztönök irracionális önkényének egyensúlya.«¹ A másik, leginkább Szirák Péter által képviselt gondolkodásmód – az igazság kedvéért azért meg kell jegyezni, hogy Szirák eme gondolatmenetét a *Sátántangó* kapcsán fejti ki, ám a Krasznahorkai-értelmezésben ma már közhelyszerűnek számít a *Sátántangót* és *Az ellenállás melankóliáját* rokon műveknek tekinteni – nem ért egyet a káosszal szembeszegülő forma elméletével, hiszen magában a szövegben, annak formájában látja megtestesülni az általa leírt rosszat, az általa megrajzolt (abszolút) Gonoszt: „Krasznahorkai műveiben az írás, az irodalom, a beszéd, a nyelv egyként »ördögi« természetű dolog, a rontás/romlás hordozója. A beszélő tanúságot tesz, de úgy, hogy *mondása* a világ negatív aspektusát terjeszti ki. Az értékek olyan

¹ Zsadányi Edit: *Krasznahorkai László*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1999. 79.

helyen lehetnek csak, ahol azokat nem »csúfolhatja meg« a nyelv. Éppen az utóbbi közbejöttje miatt hozzáférhetetlenek, *de vannak*. E későmodern beállítódásra vall a metafizikai teljességigény egyfajta *kimentése* a nyelvi paródia és pejorativitás teréből.”² Fordítói szempontból nem teljesen mindegy, a felvázolt két lehetőség közül melyik áll közelebb hozzánk, a forma e két prózapoétikai-retorikai funkciójú meghatározásához hogyan viszonyulunk. Más szóval, rendkívül fontos választás előtt áll a fordító: ha a forma és az ábrázolt világ kontrasztját erősebben igyekszik érzékeltetni, akkor az Ilma Rakusa által képviselt állásponthez áll közelebb, ha pedig eme kontraszt nincs annyira az előtérbe helyezve (vagyis inkább egy általánosabb, mindent átszövő „démoni esztétizáltságot” léptet előtérbe a fordító), akkor Szirák Péter elméletéhez áll közelebb. Ez azonban magán az esztétizáltság tényén, azon, hogy „a retorizáltság [...] Krasznahorkai prózájának legnagyobb stiláris teljesítménye”³, és a velejáró fordítói nehézségeken lényegében mit sem változtat.

Alaposan, türelmesen stilizált, hosszan, bonyolultan kígyózó mondataival Krasznahorkai prózája elfordulni látszik a posztmodern depoetizáció és deretorizáltság, valamint a neoavantgárd esztétikai és formai minimalizmus elveitől, és ritkán él a posztmodernre olyannyira jellemző idézettechnikával és allúziós mechanizmusokkal. A fordítói *close reading*nek tehát itt elsősorban nem arra kell összpontosítania, hogy mindenhol idézetet, utalást vagy intertextuális vándormotívumokat sejtjen (ezek a mű egészének szintjén fedezhetőek inkább fel). A fordítói „intenzív olvasásnak” Krasznahorkai esetében – a rendkívül bonyolult szintaktikai feladatok elvégzése mellett – inkább arra kellene irányulnia, hogy átérezze és a célnyelvben megkísérelje visszaadni vagy talán inkább újraalkotni eme „szöveglavina” sajátos tonalitását és ritmusát, amely már az olvasás legelején „magába szippantja” a befogadót, figyelembe véve persze azt a tényt is, hogy Krasznahorkai narrátora – és így van ez *Az ellenállás melankóliája* bevezető akkordjaiban is – az *in medias res* elve szerint jár el, „behajítván” olvasóját a sűrű, indázó mondatszövevény kellős közepébe. Épp ezért most elkerülhetetlennek látszik, szinte idekívánczik egy hosszabb (valójában „mindössze” hárommondatnyi) idézet a regény legelejéről (az eredeti szövegrész után rögtön a még mindig kéziratban lévő fordítás megfelelő szövegszelete következik):

² Szirák Péter: *Folytonosság és változás. A nyolcvanas évek magyar elbeszélői prózája*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998. 72.

³ Szilágyi Márton: *Kritikai berek*. József Attila Kör–Balassi Kiadó, Budapest, 1995. 132.

Minthogy a fagyba dermedt dél-alföldi településeket a Tiszától majdnem a Kárpátok lábáig összekötő személyvonat a sínek mentén tanácstalanul őgyelgő vasutas zavaros magyarázatai s a peronra idegesen ki-kiszaladó állomásfőnök egyre határozottabb ígéretei ellenére sem érkezett meg („Hát, kérem, ez megint fölszívódott...” – legyintett kajánul savanyú képpel a vasutas), a mindössze két, csupán efféle, úgynevezett „különleges esetben” pályára ereszhető rozzant, fapados vagonból és egy kiöregedett, beteg 424-esből összeállított mentesítő szerelvény a rá amúgy sem vonatkozó s máskülönben is hozzávetőleges menetrendhez képest jó másfél órás késéssel indult csak el, hogy a nyugat felől hiába várt személy elmaradását meglehetősen közönnyel és tétova beletörődéssel fogadó helybéliek ily módon mégiscsak célhoz érjenek a szárnyvonal még hátralévő, közel ötven kilométeres útján. Mindez már senkit sem lepett meg igazán, hiszen az uralkodó állapotok természetesen ugyanúgy éreztették hatásukat a vasúti közlekedésben, mint bármi másban: a megszokások rendje megkérdőjeleződött, a mindennapi beidegződéseket szétzilálta egy megfélemezhetetlenül terebélyesedő zűrzavar, a jövő alattomos, a múlt felidézhetetlen, a hétköznapi élet működése pedig kiszámíthatatlan lett, egészen a belenyugvásig, amikor már az sem elképzelhetetlen, hogy egyetlen ajtó nem nyílik többé, és a földben a búza befelé nő, mert a bomlasztó ártalomnak csupán a tünetei voltak észlelhetők, az ok fölmérhetetlen és megfoghatatlan maradt, így aztán egyebet nem is lehetett tenni, mint szívósan rávetődni mindarra, ami még megragadható, amiként tették most is az emberek, a falu állomásán, a jogos, de többnyire korlátozott ülőhelyek reményében megrohamozván a fagytól nehezen nyíló ajtókat. A fölösleges küzdelemből (mert állva, mint nemsokára kiderült, senki nem maradt) a szokásos téli rokonlátogatása után épp hazafelé igyekvő Pflaumné is jócskán kivette a részét, s mire félretaszigálva az előtte állókat s apró termetét meghazudtoló erővel föltartóztatva az utána nyomulókat, végre sikerült a menetiránnyal szemben egy ablak melletti ülést megszereznie, jó ideig nem is tudta különválasztani felháborodását a kíméletlen tülekvés láttán attól a bosszúság és szorongás között hullámzó érzéstől, hogy első osztályra váltott jegyével itt már mit sem érve a fokhagymás kolbász, a vegyes pálinka és az olcsó dohány maró bűzében, ordibáló, bőfögő, „közönséges parasztok” szinte fenyegető gyűrűjében lesz kénytelen elviselni a manapság amúgy is kockázatos utazás egyetlen húsbavágó kérdését, azt ugyanis, hogy egyáltalán hazajut-e még.⁴

⁴ Krasznahorkai László: *Az ellenállás melankóliája*. Magvető, Budapest, 2011 (negyedik kiadás), 9–10.

Budući da putnički voz koji spaja mrazom okovana naselja južnog Alfelda od reke Tise pa skoro sve do samog podnožja Karpata, uprkos nejasnim objašnjenjima železničara koji se zbunjeno šetkao gore-dole po šinama, kao i sve odlučnijim obećanjima šefa stanice koji je s vremena na vreme nervozno istrčavao na peron, ipak nije stigao („Tja, šta ćeš, ovaj je kanda opet ispario...” – odmahnuo je rukom železničar sa zlorado kiselim izrazom lica), vanredna kompozicija, sastavljena samo od dva, specijalno za ovakve, takozvane „posebne situacije” predviđena razdrndana vagona sa drvenim klupama, kao i jedne odavno zastarele, bolesne lokomotive model 424, krenula je sa dobrih sat i po vremena zakašnjenja u odnosu na za nju naravno sasvim neobavezujući, a i inače u najboljem slučaju tek približni red vožnje, ne bi li na taj način meštani, koji su vest o nedolasku uzalud očekivanog putničkog voza iz pravca zapada primili sa priličnom ravnodušnošću i kolebljivom pomirenošću, ipak nekako prešli preostalih pedesetak kilometara trase i stigli na odredište. Sve ovo, razume se, nikoga više zapravo nije ni iznenadilo, s obzirom na to da se uticaj vladajućih okolnosti osećao u železničkom saobraćaju kao i u svemu ostalom: sistem uvreženih navika doveden je u pitanje, rutinu svakodnevne razbila je nezaustavljivo rastuća pometnja, budućnost je postala podla, prošlost nedostupna, a funkcionisanje svakodnevnog života nepredvidljivo, sve do krajnje pomirenosti sa situacijom, kada više ništa nije nezamislivo, ni to da se više nikada nijedna vrata ne otvore, ni to da žito krene da urasta u zemlju, jer samo su simptomi ovog sverazjedajućeg zla bili uočljivi, dok mu je uzrok ostao nepojaman i neuhvatljiv, pa stoga i nije bilo druge nego žilavo se baciti na sve što se još šćepati može, što su ljudi upravo sada i činili, na seoskoj stanici, jurišajući na od mraza gotovo zamandaljena vrata vagona, u opravdanoj nadi da će im zapasti neko od prilično ograničenog broja mesta za sedenje. Na povratku iz uobičajene zimske posete rodbini, poštenog udela u ovoj nepotrebnoj borbi (jer, kao što se ubrzo ispostavilo, niko nije ostao da stoji) imala je i gospođa Pflaum, i nakon što je, odgurnuvši one što su stajali ispred nje, a zadržavši, za svoju sitnu konstituciju iznenađujućom snagom, one što su se valjali iza nje, najzad uspela da se izbori za sedište pored prozora, okrenuto suprotno od smera kretanja voza, dugo nije uspevala da razdvoji svoju ogorčenost izazvanu prizorom malopredšnjeg nemilosrdnog gurkanja od onog osećanja na granici srdžbe i strepnje, prouzrokovanog saznanjem da njena karta za prvu klasu ovde više ništa ne vredi, te da će biti prinuđena da se sa onim jednim i jedinim suštinskim pitanjem današnjih, uostalom sve riskantnijih putovanja, da li će uopšte stići kući, suoči usred ovog prodornog smrada kobasica s belim lukom, rakije

voćare i jeftinog duvana, unutar ovog gotovo pretećeg prstena sačinjenog od „ordinarnih seljačina” što bez prestanka urlaju i podriguju.⁵

Ám a fordító, éppenhogy csak „ráhangolódott” a krasznahorkais mondatok jellegzetes ritmusára, rögtön egy másik nehézséggel szembesül, amely a regény egyik központi fordítói problémájának is nevezhető. Arról van ugyanis szó, hogy a mű világának kétségbeejtő sivársága és magas esztétizáltsága, a formai megszállottság már említett feszültsége (Ilma Rakusa) mellett, vagy azzal párhuzamosan, létezik egy másik, alapvetően nyelvi kontraszt is, amely nagyban meghatározza a mű világában feszülő ellentéteket, nemegyszer ironikus színezetet (is) kölcsönözve nekik: a narrátori hang ugyanis egy magas stiláris regiszterben szólal meg, ám a megszólaltatott személyek – főként a mellékszereplők, pl. a kocsmai figurák nagy része, Harrer és Harrerné, vagy a veszélyes „csőcselék”-hez tartozó emberek – nagyobb hányada (kivéve a főszereplőket, Eszter urat, Valuskát, Pflaumné, a Direktort és részben Eszternét, akik irodalmi nyelven beszélnek) meglehetősen alacsony regiszterű dél-alföldi tájszólásban beszél. Faragó Kornélia állítását, miszerint Pflaumnének és Eszternének „az otthonról, a lakásról való elképzelés[einek] összevetése ideológiai, életviteli, életstílusbeli különbségeket jelöl”⁶, magára a nyelvre, a szereplők beszédstílusára is ki lehetne terjeszteni, sőt, vagyis azt is lehetne mondani, hogy a közvetlenül megszólaltatott figurák közti, illetve a narrátori hang meg a „csőcselék” hangja közti erős nyelvi-stiláris oppozíció egyúttal a regényben szerepeltetett radikálisan szembeállított értékrendek, világlátások leképezésére is szolgál.

Eme radikális – bár persze a tipikusan krasznahorkais iróniától és humortól sem mentes – nyelvi oppozíció tipikus példája ugyancsak a regény első, Pflaumné traumatikus vonatutazását leíró jelenetében jut kifejezésre, a Pflaumné gondolatait (is) közvetítő narrátori hang és a mellé telepedő idős piaci kofa már-már parodisztikusan ordenáré modorának éles ütköztetésében. A fordító dolgát azonban itt nemcsak az a pusztán tény nehezíti meg, hogy a (rosszindulatú) kofa erős tájszólásban beszél, hanem az is, hogy ő a tájszólásnak egy erősen modernizált, úgymond „banalizált” változatát használja, ahol a politikai propaganda, a kiüresített médianyelv meg

⁵ Az idézett részlet a fordítás (végső és befejezett) változatának 4–5. oldalán található. A továbbiakban Laslo Krasznahorkai: *Melanholija otpora* (preveo s mađarskog Marko Čudić). A regény (Krasznahorkai László első szerb nyelvű könyve) előreláthatólag a belgrádi Plato Kiadónál fog megjelenni. Pontosabban szólva: még a tavalyi Belgrádi Könyvvásárra kellett volna megjelennie, ám a kiadó anyagi gondokkal küszködött, illetve még mindig ezzel küszködik.

⁶ Faragó Kornélia: *Térirányok, távolságok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001. 118.

a városokban (is) jelen lévő közhelyek végképp „megrontották”, beszeny-nyezték még a legrurálisabb tájszólást is, megfosztva azt a valamikor régen talán még elvárható „velős népi bölcsességtől”, illetve az abból fakadó bármiféle rokonszenvtől. Az öregasszonynak már a pusztá megjelenése is valami nagyon rosszat sejtet, és a beszédmódja aztán ezt a rossz előérzetet végképp megszilárdítja. Éppen ezért a fordítónak egy megfelelő tájszólást, vagy inkább egy „tájszólási mixet” kellett megteremtenie, ami persze eleve kockázatos vállalkozás, hisz jelen esetben a fordító nem birtokolja a szerb nyelv tájszólásainak átfogóan rendszerezett nyelvészeti-dialektológiai ismeretét, és bármilyen tájszólást is vezet be (márpedig érzése szerint mindenképp be kellett vezetnie valamelyiket), az a dialektológusoknak kiváló csemegeként szolgálhat a (jogos) hibavadászathoz.

Logikusnak mutatkozna, figyelembe véve a regény hozzávetőleges – bár voltaképpen nagyon is precízen kirajzolt – topográfiáját (valahol az Alföld délkeleti részén játszódnak az események, sőt, a regény tereként szerepeltetett kisvárosban, mint ismeretes, sokan egyenesen Gyulát vélik felismerni), hogy a fordító a Vajdaságban használt szerb nyelv rurális tájszólásai közül válogasson, amelyek ráadásul a legközelebb állnak hozzá, hisz ott nőtt fel. Csakhogy a dolog a szerb befogadó szempontjából sajnos közel sem ilyen egyszerű. Vannak helyzetek, problémák, amikor a fordítónak a döntéshozatalban a nyelvi intuíciójára (is) hagyatkoznia kell, és úgy tűnik, hogy ez épp egy ilyen helyzet. A probléma ugyanis az, hogy a szerb köztudatban – bármennyire is banális sztereotípiákon alapulnak az efféle hiedelmek, mindig valahogy az ún. regionális vicceket idézve fel bennünk, a vajdasági szerbek (közismertebb nevükön „Lálók”) nyelvezete semmiképpen sem az agresszió, a rátartiságnak, a nyomulós, gátlástalan embereknek a képzetét hívja elő az olvasóban. Márpedig a városba özönlő csöcselék (melynek egyik első „áldozata” épp a „hiperparasztosan” beszélő kofa is, hiszen gátlástalanul leütik) fenyegető betolulását ez a beszédmód (is) jelezni hivatott. A fordító ezért – megkockáztatva a felhasznált tájszólások beszélőinek jogos dühét (amennyiben persze elolvassák a regény fordítását), egy olyan tájszóláskeveréket hozott létre, amelyben a (fordító számára sem teljesen ismeretlen) Valjevo környéki falvak, valamint a Vajdaságba betelepült boszniai, montenegrói és likai telepések sajátosan „zamatatos” nyelve ötvöződik – ha ugyan ez a nyelvi kísérlet egyáltalán sikerült. Íme ismét egy hosszabb ízelítő az eredeti, majd a fordítás szövegéből:

Ő, Pflaumné, persze nem szólhatott egy árva szót sem, s lenyelve bosszúságát, úgy vélte, talán valamelyest még szerencse is, hogy ha már oltalmazó udvarát fenntartani nem sikerült, azt legalább nem ez a hallgatag banda foglalta el, mindezzel azonban nem sokáig vigasztalódhatott,

mivel kellemetlen útitársa (márpedig neki egyetlen vágya volt, hogy békén hagyják) a kendő csomóját lazítgatva az álla alatt habozás nélkül rávetette magát. „Legalább fűtenek. Há, nem?” A rikácsoló varnyúhang hallatára s a kendő háromszögéből kiugró szűrős, rosszindulatú szempár láttán rögtön elhatározta, hogy ha elzavarni vagy otthagyni nem tudja, akkor a leghelyesebb, ha nem vesz róla tudomást, ezért tüntetőleg elfordította a fejét, és kinézett az ablakon. De az asszony, néhányszor még megvetően körbepásztázva a vagon, egy csöppet sem zavartatta magát. „Nem baj magának, ugye, hogy megszólítom? Csak jobb így kettesben eltereférelgetni, nem igaz? Maga meddig mén? Én a végállomásig, a fiamho.” Pflaumné kelletlen arccal pillantott rá, de aztán belátva, hogy ha továbbra sem vesz róla tudomást, az előbb-utóbb csak neki lesz egyre kínosabb, így hát beleegyezően bólintott. „Na, mer – élénkült föl erre az – szülinapja van az én kis onokámnak, azér. Aszongya nékem, még húsvétkor, hogy ott vótam, aszongya az a csöpp jószág. De elgyössz, ugye, mama? Mer így hí éngem az én kis onokám, hogy mama. Há, most elmék.” Pflaumné kényszeredetten elmosolyodott, de rögtön meg is bánta, mert ettől kezdve az asszony-ságból ömlött a szó. „Pedig ha tunná az a csöpp gyerek, millen nehezére esik ez mán az öregannyának ebbe a korba...! Egész áldó nap csak állni, állni ezekkel a visszeres, beteg lábakkal a piacon, csak megfárad az ember lyánya estire. Mer, tudja, árulok, van az a kis kert, oszt az a nyugdíj meg sehogy se tarcsa ki az embert. Én nem is tom, hunnét van az a sok fényes mercedesz meg az a rengeteg vagyon a többinek! De megmondom én magának, figyeljen ide. Lopnak meg csalnak, úgy! Nincsen is mán a Jóistennek szava ebbe a ferde világba! Meg oszt ez a csúf idő is, hallja. Há, mi lesz ebbül, mondja meg. Mer itt van, ni. Aszongya a rádió, tizenhét fok vagy mifene, mínuszba! Oszt még csak novembernek a legvége van. Akarja tudni, mi lesz? Én megmondom magának. Megfagyunk tavaszig! Az! Mer szén sincs. Csak tudnám, minek akkó az a sok lusta bányász a hegyekbe. Maga tudja? Na, lássa.”⁷

Ona, gospođa Pflaum, nije naravno mogla ni reč prozboriti, pa je, progutavši svoju srdžbu, našla da je donekle i srećna okolnost što ovaj njen zaštićeni kutak, kad već nije uspela da ga sačuva samo za sebe, ipak nije zauzela ona ćutljiva družina, no time nije mogla zadugo da se teši jer se njena neprijatna saputnica (a jedina joj je želja bila da je ostave na miru), olabavivši čvor na marami ispod brade, bez dvoumljenja svom silinom bacila na nju. „Ama, dobro je, makar greju. Je li tako?” Čuvši taj kao u vrane kreštavi glas i videvši prodoran, zlonameran par očiju

⁷ Krasznahorkai László i. m. 22–23.

kako viri iz maramom omeđenog trougla, odmah je odlučila, ako je već oterati ili ostaviti ne može, kako bi najpametnije bilo da je ignoriše, pa je demonstrativno okrenula glavu na drugu stranu i pogledala kroz prozor. Ali ovu ženu, nakon što je još nekoliko puta prezrivo osmotrila ceo vagon, više ništa nije moglo zaustaviti. „A vama, je l' te, ne smeta što malkice razgovaramo? A i bolje je malo ćeretat' vako udvoje, šta kažete, a? Doklen vi idete? Ja do poslednje stanice, idem sina posetit'.” Gospođa Pflaum je mrzovoljno odmeri, ali zatim, uvidevši da će se, nastavi li da je ignoriše, na kraju ona osećati sve mučnije, odobravajući klimnu glavom. „Idem, jerbo” – namah živnu ova – „malo moje unuče slavi rođendan, eto zašto idem. Kaže meni, još za Vaskrs, kad sam poslednji puta tamo bila, kaže meni to maleno čeljade: O'š nam doć', bako, je l' da ćeš nam doć'? Jerbo tako mene zove moje malo unuče, bako, tako me zove. I eto, ja sad put pod noge, pa pođo.” Gospođa Pflaum se na silu nasmešila, ali odmah se i pokajala jer u tom trenutku iz usta žene pokulja prava bujica reči. „A da samo znade to malo čeljade kako je teško babi u ovim godinama...! Celi božji dan samo stajat' i stajat' na pijacu na ovim bolesnim starim nogama, otečenim od prošireni' vena, pa umorim se, matora devojka, do večeri k'o konj. Jer ja, znadete, idem na pijac, pa prodajem, imam bašticu, a od one vražje penzije se ne mere živet' ama nikako. Ja i ne znadem oklen ovima drugima onol'ki bleštavi mercedesi i onol'ko bogatstvo! Ama, da ja vama rekнем oklen njima to, paz'te šta ću vam kazat'. Lažu i krađu, eto oklen im! Ma ni Bog sam se više ništa ne pita u ovome pokvarenome svetu! A i ovaj kijamet sade, čujte. Ama našta će sve ovo da iziđe, kaž'te vi meni. Jer eto nam ga sade. Kaže radijo, sedamnajes' stepeni, kog li vraga, u minusu! A tek je kraj novembra meseca. 'Oćete da znate šta će bit'? Evo, ja ću da vam rekнем. Ima bre svi da se posmrzavamo do proleća! Eto šta će bit'! Jerbo uglja nema. Da mi je samo znat' šta radi ona gomila lenji' rudara tamo u brdima. A znate l' možda vi? Ne znate, a jašta da ne znate, eto, kažem vam ja.”⁸

Hasonló, talán még nehezebb problémával szembesül a fordító abban a bizarr és rosszat sejtető jelenetben, amikor Valuska véletlenül fültanúja lesz a démonikus, madárhangon csivitelő Herceg és a Direktor dialógusának, amelyben a tolmács szerepét a medvehangon brummogó Mindenjes játssza. A legnagyobb nyelvi gondot itt voltaképp a Mindenjes nagyon kezdetleges, a magyar nyelv alapvető nyelvtani szabályait szinte egyáltalában nem ismerő, s így még a legegyszerűbb mondatokat is csak nagy nehézségek árán alkotó beszédének szerb nyelvű visszaadása. Ennek a kezdetleges, ám Valuska számára ijesztő és traumatikus beszédmódnak az

adekvát lefordítása annál is inkább fordításpoétikai létkövetelmény, mert a regény egyik kulcsjelenetéről van szó, amelyben maga a „láthatatlan Gonosz” szólal meg, amelynek/akinek csak ez a (rontott) verbális dimenzió ad létlegitimációt. Faragó Kornélia szerint: „Az ellenállás melankóliájában a társadalmi tér koherenciájának forrása nem a jelenlevő, hanem a távollévő, az implicit módon létező, a herceg, a Gonoszság Hercege, aki csak a vonatkozó beszédben jelenik meg, és a verbális dimenzióból sohasem kerül át a láthatóság dimenziójába [...]”.⁹ Ez a rontott nyelv által képviselt létezésforma hatványozottan szembesíti a fordítót a fordítás Walter Benjamin-i értelemben vett művi, erősen nyelvi jellegéről, ahol a Herceg ijesztően destruktív – mert kezdetleges nyelven elmondott – „filozófiáját” meg kell próbálni valahogy átplántálni a célnyelvbe. Előre kell bocsátani, hogy ebben az esetben egyáltalán nem biztos, hogy a lehető legmegfelelőbb fordítói megoldásra esett a választás, mégis, valamilyen döntést végül itt is hozni kellett. A szerb nyelvben az ifjúsági és képregényekben használt, az adott szereplő – sokszor pl. indián – nyelvi inkompetenciáját megjelölő infinitivusi forma mellett döntöttem végül, más, ennél talán effektívebb megoldás hiányában. Az itt következő idézet(ek) hosszúsága most már persze magától értetődik:

„Ő mondja – folytatta bent a tolmács –: Direktor úrtól nincs kikötés. Direktor úrnak pénz jön, Herceg számára hívek. Mindennek van ára. Felesleges vitatkozás.” „Ha elpusztíttatja ezekkel a brigantikkkal a városokat – mondta fáradtan az igazgató –, egy idő után nem lesz hova mennie. Fordítson.” „Ő mondja – jött hamarosan a válasz –: ő nem akar menni sehoh és soha. Direktor úr viszi mindig őt. És ő mondja, ő nem érti, mit jelent, egy idő után. Már most nincs semmi. Ellentéttel Direktor úrtól ő gondolja, mindenkől értelem jön. Külön-külön. De nem egészből, ezt Direktor úr csak képzeli.” „Nem képzelek semmit – felelte hosszú csend után az igazgató. – Azt azonban tudom, hogy ha nem lecsillapítja, hanem feltüzeli őket, szét fogják verni ezt a várost.” „Amit megépítenek és amit megépíteni fognak – fordította a hirtelen még élesebbre váltó csivitelést a Mindenés –, amit tesznek és amit tenni fognak, csalódás és hazugság. Amit gondolnak és amit gondolni fognak, attól nevetni kell. Azért gondolkodznak, mert félnek. És aki fél, semmit nem tud. Ő szereti, mondja ő, ha minden dolog rom lesz. Romban minden építkezés benne van, így csalódás és hazugság, mint jégben a levegő, olyan. Megépítkezésben minden dolog félig van meg, romban minden dolog már teljesen egész. Direktor úr fél, és nem érti, hívek nem félnek, és értik, amit ő mond.” „Közölje vele

⁹ Faragó Kornélia i. m. 110.

a következőket, kérem! – csattant fel ekkor az igazgató. – A próféciáiról az a határozott meggyőződése, hogy zagyva fecsegés, sütögesse a söpredékének, ne nekem. És mondja meg neki, hogy nem hallgatom tovább, leveszem róla a kezem, nem vállalom felelősséget a tetteikért, maguk, uraim, ettől a perctől fogva szabadok... Véleményem szerint azonban – fűzte hozzá, és jelentőségteljesen megköszörülte a torkát – maga jobban tenné, ha bedugná a hercegecskéjét a vackába, adna neki egy dupla adag tejfölt, aztán meg elővenné a tankönyvét, és végre rendesen megtanulna magyarul.” „Herceg kiabál – jegyezte meg a most már megszakítás nélküli hisztérikus csivogásban változatlan közönnyel a Direktorára ügyet sem vető Mindenes. – Ő mondja: mindig ő szabad egymagában. Ő dolgok között áll. És dolgok között ő látja egymagában az egészt. És az egész teljesen rom. Hívek számára ő Herceg, de látás számára ő legnagyobb Herceg. Csak ő látja az egészt, mert ő látja, az egész nincsen, mondja ő. És ez, amit Herceg számára muszáj... muszáj mindig... szemmel látni. Hívek romot fognak csinálni, mert ők értik helyesen, amit ő lát. Hívek értik: minden dologban csalódás van, de ők nem tudják, minek. Herceg tudja: mert az egész – nincsen. Direktor úr nem érti helyesen, Direktor úr akadályban van, Herceg unja és kimegy.”¹⁰

„On kazati” – nastavi tumač iza zatvorenih vrata – „nema gospodin Direktor njega nikakvi uslovi postavljati. Gospodin Direktor dobijati novac, Knez dobijati sledbenici. Sve imati cena. Rasprava nepotrebna.” „Naloži li ovim razbojnicima da poharaju gradove” – umorno izusti upravnik – „posle izvesnog vremena više neće imati kuda da ode. Prevedite.” „On kazati” – ubrzo stiže odgovor – „on ne želeći ići nikad i nigde. Gospodin Direktor njega uvek nositi. I on kazati, on ne razumeti šta značiti posle izvesno vreme. Već sada nema ništa. Nasuprot gospodin Direktor, on misliti iz svega izlaziti smisao. Posebno-posebno. Ali ne iz celine, to gospodin Direktor samo umišljati.” „Ma ne umišljam ja ništa” – odgovori upravnik posle duge pauze. „Ali znam da će ovi, bude li ih potpaljivao umesto da ih smiruje, razbucati grad.” „Sve što oni graditi i što ubuduće graditi” – prevodio je Univerzalac cvrkut što iznenada postade još oštriji – „sve što oni činiti i što ubuduće činiti, jeste obmana i laž. Sve što oni misliti i što ubuduće misliti, to izazivati smeh. Oni misliti zato što se oni plašiti. A ko se plašiti, taj ne znati ništa. On voleti, kazati on, ako sve stvari ubuduće ruševine biti. U ruševine ugrađeno sve, i obmana i laž, kao led u voda, tako. U izgradnja stvari samo napola prisutne, u ruševina svaka stvar već potpuno cela biti. Gospodin Direktor se plašiti i ne shvatati, sledbenici

se ne plašiti, oni razumeti šta im on kazati.” „Saopštite mu, molim vas, sledeće!” – prasnu tad upravnik. „Što se tiče tih njegovih proročanstava, čvrsto sam ubeđen da je to najobičnije nepovezano lupetanje, nek prodaje to onoj bagri, meni neće moći. I recite mu da ga više neću slušati, da dižem ruke od njega, da ne prihvatam nikakvu odgovornost za njihova dela, vi ste, gospodo, od ovoga trenutka slobodni... Verujem, međutim” – dodade on značajno se nakašljavši – „da bi vam bilo pametnije ako biste tog vašeg knežića ćušnuli natrag u njegovo gnezdo, dali mu dve duple porcije pavlake, pa uzeli malo onaj vaš udžbenik i konačno pošteno savladali mađarski jezik.” „Knez vikati” – primeti kroz sada već neprestani histerični cvrkut Univerzalac, i dalje podjednako ravnodušan prema svom Direktor. „On kazati: on uvek biti sam slobodan. On stajati između stvari. I između stvari on jedino videti celina. A celina potpuna ruševina. Za njegovi sledbenici on biti Knez, ali za vid on biti najveći Knez. Samo on videti celina, jer on videti da celina nema, on kazati. I to je što Knez morati... uvek morati... oči videti. Sledbenici ubuduće ruševine napraviti, jer oni ispravno razumeti što on videti. Sledbenici razumeti: sve stvari imati u sebe obmana, ali oni ne znati zašto. Knez znati: zato što celina – ne postojati. Gospodin Direktor pravilno ne razumeti, gospodin Direktor smetnje imati, Knezu to dosaditi, on izaći napolje.”¹¹

A fordításkommentár, főleg az „önlegitimáló” fordításkommentár, ahová az ilyen jellegű szöveg is tartozik, természetesen a szövegírói/fordítói önkény manifesztációjának is felfogható, hiszen joggal vethetődhet fel a kérdés, hogy a regényben felmerülő tengernyi fordítási nehézség és dilemma közül miért épp ezeket választotta ki a szöveg szerzője, van-e vajon a szövegnek olyan része, amelynek problematikusságát, nehéz fordíthatóságát tudatosan véka alá rejtette, arra számítva, hogy az esetleges kétnyelvű olvasó (vagy, mondjuk, ideális esetben épp fordításkritikus) nem fog majd észrevenni, vagy nem veszi a fáradságot, hogy utánanézzon? Eme kérdésből logikusan következik persze az az egyébként jogos megállapítás is, hogy egy ilyen jellegű szöveg még véletlenül sem adhat bárminemű legitim útmutatást az egész műalkotás fordítási minőségének megítéléséhez. Anélkül az ambíció nélkül, hogy ezt a feltehetően jogos szkepszist megcáfolni próbáljam, előhozakodom mégis egy, a fordítás szempontjából kifejezetten „neuralgikus pontjával” a regénynek, melyet érzésem szerint nem sikerült megfelelő módon megoldanom.

Bármennyire is beigazolódni látszott e regény esetében is az a fordításméleti szempontból nézve szinte már közhelyszerű megállapítás,

¹¹ Laslo Krasnahorkai: *Melanhólija otpora*, 142–143.

miszerint minél közelebb áll időben a mű a fordítóhoz, annál kevesebb lexikai probléma adódik a referencialitás terén, az ún. *reáliák* világából, mégis van a műben egy jellegzetes tárgy, pontosabban szólva egy ruhadarab, amely oly jellemzően beilleszkedik a magyar szocializmus koloritjába – a *pufajkáról* van szó. Bár a szó oroszosan cseng és valószínűsíthető a szláv etimológia, a szerb köznyelvben ezt a jellegzetes, leginkább egy bizonyos korszakhoz köthető kabátot megjelölő főnév ebben a formájában ismeretlen, vagyis a szó szerinti fordítás a szerb olvasónak nem jelentene semmit (történelmi szempontból nézve, mondhatni: *szerencsére*, viszont fordítói szempontból mégis megkockáztatnám azt a kijelentést, hogy *sajnos*).¹² A szocialista Jugoszláviában ugyanis máshogyan, nyugatiasabban öltöztek az emberek, sokan például Triesztben vásárolták a ruhákat, itt tehát ez a fajta, a többi közép-kelet-európai államban azonnal szembetűnő, az emberekre szinte karhatalmileg ráruházott uniformitás nem volt jellemző.¹³ Nem tehettem igazán sokat, hanem a nem sokat mondó, „vattával bélelt kabát” szerb megfelelőjét alkalmaztam következetesen („vatinom obloženi kaput”). Tudatában vagyok annak, hogy ily módon egy korszak fontos tárgyi eleme veszett ki a regény szerb fordításából¹⁴, de Borges szavai, miszerint az egyes kultúrákra vagy akár egész térségekre jellemző sajátos reáliákból fakadó konnotációkat nem lehet és néha nem is szükséges mindenáron lefordítani¹⁵, mégis vigaszt jelenthetnek a kudarc feldolgozásával küszködő műfordító számára. És talán abban is reménykedhet, hogy végső soron a mű egészét tekintve, ez a lexikális jellegű kudarc talán eltörpül(het) a szöveghömpölyeg (sikeres) átültetésének árnyékában. Ám ebben a kérdésben már valóban csak az olvasók hivatottak ítéletet nyilvánítni.

¹² A fordító néha valóban sokat profitálhat a közösen megélt történelmi sors maradványaiból.

¹³ Erről bővebben lásd például Lovas Ildikó *Via del Corso* című könyvében (is).

¹⁴ A lábjegyzetelés technikáját pedig ennek a regénynek az esetében, tekintettel a szöveghömpölyeg már említett „**beszipantó**” **jellegére, eleve nem volt szándékomban** alkalmazni egyetlen helyen sem.

¹⁵ Jorge Luis Borges műfordításról szóló elmélkedéseit egy amerikai tudós, Efrain Kristal részletesen kommentálja *Invisible Work: Borges and the Translation* esetében, amely mű válogatott részleteinek szerb nyelvű fordítása alapján idézek itt. Lásd: Efrain Kristal: „Nevidljiva književnost: Borhes o prevodenju”. Preveo s engleskog Đorđe Tomić. In: *Mostovi*, Beograd, 153–154. sz. (2012), 150–151.